

Také ho ani v nejmenším nezajímá, kdo ten mrtvý tulák je, o jakého jednotlivce se vlastně jedná. Přemýšlí o „typickém zástupci“, a nikoli o konkrétním osobním životě.

Je zcela příhodné, že v *Semerang Hitam* jsou noviny součástí fiktivního příběhu, neboť soustředíme-li se nyní na noviny jako na kulturní produkt, udiví nás jejich hluboce zakořeněná fiktivnost. Jaká je tedy základní literární konvence novin? Kdybychom se namátkou podívali kupříkladu na přední stránku *The New York Times*, mohli bychom si přečíst zprávy o sovětských disidentech, o hladomoru v Mali, o jedné hrůzné vraždě, o převratu v Iráku, o objevu vzácné zkašeněliny v Zimbabwe a o Mitterandově projevu. Proč jsou tyto události vlastně postaveny vedle sebe? Co je vzájemně spojuje? Pouhý rozmar to rozhodně není. Přesto ke většině z nich zjevně dochází nezávisle, aniž by si jejich aktéři byli vědomi jeden druhého nebo toho, co se děje těm ostatním. To, že se objevují nahodile a vedle sebe na jedné stránce (pozdější vydání nahradí Mitteranda nějakým baseballovým vítězstvím), nám dokazuje, že jejich vzájemná vazba vzniká pouze v představách.

Tato představa vzájemné vazby se odvozuje ze dvou vzájemně nepřímo souvisejících zdrojů. Tím prvním je jednoduše náhoda způsobená kalendářem. Datum v záhlaví novin, tento jediný a nejdůležitější emblém, nabízí základní spojitost, založenou na plynu-
 ↳ lém odpočítávání kupředu směřujícího homogenního, prázdného času.⁵⁴ V rámci tohoto času kráčí „svět“ neochvějně do budoucnosti. Svědčí o tom toto: Pokud Mali na celé měsíce zmizí ze stránek *The New York Times* dva dny poté, co vyšla reportáž o hladomoru, čtenáři si ani na chvíli nepředstaví, že Mali zmizelo úplně nebo že hladomor vyhubil všechny jeho obyvatele. Románový formát novin zajišťuje, že tam někde v dálce „postava“ Mali tiše pokračuje ve své existenci a čeká, až se zase objeví v ději.

Druhý zdroj, z něhož čerpá představa této vzájemné vazby, spočívá ve vztahu mezi novinami, které jsou určitou formou knihy, a trhem. Odhaduje se, že od vydání Gutenbergovy bible do konce 15. století – tedy během čtyřiceti let – se v Evropě vyrobilo přes

⁵⁴ Čist noviny je jako čist román, jehož autor rezignoval na myšlenku koherentního děje.

20 milionů tištěných svazků.⁵⁵ V letech 1500 až 1600 to už bylo 150 až 200 milionů svazků.⁵⁶ „Již velmi záhy... se tiskárny podobaly spíše moderním dílnám než středověkým klášterním pracovním. Fust a Shoeffler v roce 1455 vedli podnik, který se orientoval na standardizovanou produkci a o dvacet let později již po celé Evropě (sic!) působily tiskařské koncerny.“⁵⁷ V jistém poněkud zvláštním smyslu byla kniha vůbec prvním zbožím vyráběným v moderním masovém měřítku.⁵⁸ O jaký „zvláštní smysl“ jde, nám ukáže porovnání knihy s jinými ranými průmyslovými výrobky, například s textiliemi, cihlami či cukrem. Tyto komodity se totiž měří v matematicky stanovených množstvích (v librách – či jiných váhových mírách –, v různých várkách či v kusech). Libra cukru je jednoduše jisté množství, určitá vhodná dávka, a nikoli předmět sám o sobě. Kniha však jako by předznamenávala „trvanlivé zboží naší doby“ – je to zřetelně vymežitelný, samostatný předmět, který se reprodukuje ve velkém množství.⁵⁹ Libra cukru se smísí s další librou, avšak každá kniha se vyznačuje svou vlastní samotářskou soběstačností. (Není divu, že knihovny, tedy osobní sbírky zboží vyráběného v masovém měřítku, nebyly již na počátku 16. století vůbec ničím neobvyklým.)⁶⁰

⁵⁵ Febvre a Martin, *The Coming of the Book*, s. 186. Toto číslo představovalo nejméně 35 000 edic, které byly vyrobeny nejméně v 236 městech. Již v roce 1480 se tiskařské lisy nacházely ve více než 110 městech, z nichž 50 bylo na území dnešní Itálie, 30 v Německu, devět ve Francii, po osmi v Holandsku a ve Španělsku, po pěti v Belgii a ve Švýcarsku, čtyři v Anglii, dva v Čechách a jeden v Polsku. „Je možné tvrdit, že od tohoto data se v Evropě stala tištěná kniha obecně používaným předmětem.“

⁵⁶ *Ibid.*, s. 262. Autoři poznamenávají, že na počátku 16. století již byly knihy snadno dostupné každému, kdo uměl číst.

⁵⁷ Velké antverpské nakladatelství Plantin ovládalo na počátku 16. století 24 tiskařských lisů a v každé dílně pracovalo více než sto dělníků. *Ibid.*, s. 125.

⁵⁸ Přestože Marshall McLuhan předvádí v *Gutenbergově galaxii* rozličné vrtochy, toto tvrzení dokazuje velmi solidně (s. 125). Mohli bychom dodat, že knižní trh sice zastínil trhy s jinými komoditami, avšak jeho strategická role šíitele myšlenek z něj učinila prvek ústřední důležitosti při rozvoji moderní Evropy.

⁵⁹ Princip je zde mnohem důležitější než měřítko. Až do 19. století byly náklady publikací poměrně malé. Dokonce i Lutherova bible, která se stala mimořádným bestsellerem, vyšla poprvé v nákladu pouhých 4000 výtisků. Neobvykle velký náklad prvního vydání Diderotovy *Encyklopedie* nedosáhl více než 4250 výtisků. Průměrný náklad v 18. století činil 2000 výtisků. Febvre a Martin, *The Coming of the Book*, s. 218–220. Kniha se však současně vždycky lišila od jiného „trvanlivého“ zboží svým omezeným trhem, který jí je ze samé podstaty vlastní.

⁶⁰ Kromě toho se již koncem 15. století stal benátský vydavatel Aldus průkopníkem přenosných „kapesních vydání“.

V této perspektivě jsou noviny pouhou „extrémní formou“ knihy, která se prodává v obrovském měřítku a zároveň se těší velmi pomíjivé popularitě. Možná bychom je mohli nazvat „jednodenním bestsellerem“.⁶¹ Noviny zastarávají den poté, co byly vytištěny – a je zvláštní, že jedna z raných komodit masové produkce tímto způsobem předznamenává zastarávání, které je již předem součástí moderního „trvanlivého“ zboží. Nicméně právě z tohoto důvodu se odehrává pozoruhodný masový obřad – v téměř naprosto stejnou dobu dochází ke konzumaci (k „vytváření představy“) novin jakožto fikce. Víme, že konkrétní ranní a večerní vydání se bude většinou konzumovat v určitých hodinách a pouze v jeden určitý den. (Porovnejme to s cukrem, k jehož použití bude docházet v otevřeném a nepřetržitém toku času; může se sice zkazit, ale nemůže zastarat.) Tento masový obřad (Hegel poznamenal, že noviny slouží modernímu člověku jako náhražka za ranní modlitby) má zcela paradoxní význam. Provádí se v tichém soukromí, v tichém doupení lidského mozku ohraničeného lebkou.⁶² Každý komunikant si je přesto velmi dobře vědom, že obřad, který provádí, kopírují současně tisíce jiných komunikantů, o jejichž existenci je zcela přesvědčen, přestože o jejich identitě nemá ani potuchy. Kromě toho se tento obřad v denních či půldenních intervalech bez ustání opakuje v průběhu celého kalendářního času. Jaký lepší symbol bychom mohli vymyslet pro sekulární, historicky zaznamenávané společenství vytvořené v představách? Čtenář deníku, který vidí, jak přesné kopie jeho vlastních novin konzumují jeho bližní v metru, u holiče či v sousedství, je zároveň neustále ubezpečován o tom, že vytvořená představa světa je zcela viditelně zakořeněná v každodenním životě. Stejně jako je to

⁶¹ Jak nám ukazuje *Semarang Hitam*, tyto dva druhy bestsellerů k sobě měly mnohem užší vztah, než mají dnes. I Dickens vydával své populární romány na pokračování v populárním tisku.

⁶² „Tištěné materiály vyvolávaly u čtenářů tichou náklonnost k určitým veřejným záležitostem, jejichž zastánce nebylo možné najít v žádné konkrétní farnosti, nýbrž oslovovali neviditelnou veřejnost z dálky.“ Elizabeth L. Eisensteinová, „Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought“, *Journal of Modern History*, 40: 1 (březen 1968), s. 42.

⁶³ Naim, který píše o vztahu materiální anarchie středostavovské společnosti a abstraktního politického státního pořádku, poznamenává, že „zastupitelský mechanismus přeměnil skutečnou třídní nerovnost v abstraktní rovnostářství občanů, soukromě sobectví v neosobní kolektivní vůli a to, co by jinak bylo čirým chaosem, v nový stav legitimacy.“ *The Break-up of Britain*, s. 24. O tom není pochyb. Avšak zastupitelský mechanismus (volby?) je velmi vzácný a pohyblivý svátek. Zdroj vytváření neosobní vůle podle mého názoru najdeme spíše v každodenních pravidelnostech života, jenž neustále plodí určité představy.

mu v případě *Noli Me Tangere*, fikce tiše a neustále prosakuje do reality a vytváří u společenství tuto pozoruhodnou důvěru v anonymitu, která je charakteristickým znakem moderních národů.

Než se začneme zabývat konkrétními zdroji nacionalismu, bude možná užitečné, když si stručně zopakujeme hlavní teze, které jsme zde dosud předložili. V zásadě tvrdím, že samotná možnost vytvoření představy národa vznikla až poté, co tři základní – a velmi starobylé – kulturní koncepce ztratily svou axiomatickou moc nad lidskou myslí (a že tato představa vznikla pouze tam, kde k tomu došlo). První z nich byla založena na myšlence, že konkrétní jazyk ve formě písma nabízí privilegovaný přístup k ontologické pravdě právě proto, že je její neoddelitelnou součástí. Tato myšlenka vyvolala vznik mezikontinentálních uskupení, ať již jde o křesťanstvo, islámskou ummu či jiná společenství. Druhá koncepce souvisela s přesvědčením, že společnost má ve svém přirozeném uspořádání určitý střed, kolem něhož (a pod nímž) existuje – tedy že má panovníka, který se odlišuje od jiných lidí, neboť vládne s kosmologickým (božským) posvěcením. Projevy lidské loajality byly tudíž nutně hierarchické a dostředivé, protože vládce, stejně jako posvátné písmo, byl určitým uzlovým bodem bytí a neodmyslitelně k tomuto bytí patřil. Třetí pojetí bylo pojetím časovosti, v níž nebylo možné rozlišit kosmologii a historii, což znamenalo, že původ světa a člověka byl naprosto totožný. Spojení těchto představ pevně zakotvilo lidské životy v samotné podstatě věcí, dávalo jistý význam osudovosti lidské existence (především smrti, ztrátám, porážkám a nevolnictví) a z této osudovosti nabízel různé způsoby vykoupění.

Pomalým, nerovnoměrným rozkladem těchto jistot – nejdříve v západní Evropě a poté i jinde – za přispění vlivu ekonomických změn, „objevů“ (společenských i vědeckých) a rozvoje stále rychlejších prostředků komunikace došlo k rozštěpení kosmologie a historie. Není tudíž žádným překvapením, že se tak říkajíc usilovně pátralo po něčem, co by znovu smysluplně propojilo společenství, moc a čas. Toto hledání zřejmě nejvíce uspěl – a byl v něm zřejmě nejplodnější – kapitalismus technologie tisku, který umožnil, aby o sobě zcela novým způsobem přemýšlelo stále větší množství lidí a aby se tyto lidé novým způsobem začali vztahovat k jiným lidským bytostem.

Zdroje národního vědomí

Rozvoj výroby tištěného slova se sice stává klíčem k vytváření zcela nových představ simultánnosti, nicméně stále jsme ještě v bodě, kdy pouze může vzniknout „horizontálně sekulární“ společenství, které se posunuje „napříč časem“. Proč však právě národ získal v rámci tohoto typu společenství takovou popularitu? Faktory, které k tomu vedly, jsou zjevně velmi složité a různorodé. Můžeme ale najít silné důkazy, že podstatnou roli v tomto procesu sehrála převaha kapitalismu.

Jak jsme již poznamenali, do roku 1500 bylo vytištěno nejméně 20 milionů knih,¹ což předznamenalo počátek Benjaminova „věku technické reprodukovatelnosti“. Pokud vědění rukopisů bylo vzácnou a tajemnou tradicí, vědění technologie tisku žilo z reprodukovatelnosti a šíření.² Pokud, jak se domnívají Febvre a Martin, bylo do roku 1600 vytištěno až na 200 milionů svazků, potom se nemůžeme divit názoru Francise Bacona, že knihtisk změnil „vzezření a stav světa“.³

¹ V té části Evropy, kde znali knihtisk, žilo tehdy kolem 100 milionů obyvatel. Febvre a Martin, *The Coming of the Book*, s. 248–249.

² Charakteristické jsou *Cesty Marka Pola*, které do svého prvního vytištění v roce 1559 zůstávaly ve značně míře neznámé. Polo, *Travels*, s. xiii.

³ Citováno in: Eisensteinová, „Some Conjectures“, s. 56.

Vydávání knih bylo jednou z ranějších forem kapitalistického podnikání, v níž působila veškerá neklidná touha kapitalismu po nových trzích. První tiskárny zakládaly pobočky po celé Evropě a „tímto způsobem byla vytvořena v pravdě ‚mezinárodní‘ nakladatelství, která zcela ignorovala hranice států“.⁴ A protože se období let 1500–1550 vyznačovalo neobyčejnou prosperitou, nakladatelské podnikání mělo na tomto obecném rozmachu svůj podíl. „Více než kdykoli jindy“ šlo o „velké průmyslové odvětví, které ovládali bohatí kapitalisté“.⁵ Je přirozené, že „knihkupci se v první řadě zajímali o zisk a o to, aby své výrobky prodali. Proto především vyhledávali taková díla, která zajímala co největší okruh jejich současníků.“⁶

Z počátku se odbytištěm stala gramotná Evropa – široká, třebaže velmi „tenká“ vrstva čtenářů latiny. Nasycení tohoto trhu trvalo přibližně 150 let. Latinu neurčovala pouze její posvátnost, ale také to, že šlo o jazyk bilingvních mluvčích. Relativně malé množství z nich hovořilo latinsky od narození a jistě si dovedeme představit, že ještě menšímu množství lidí se v tomto jazyce zdály sny. V 16. století byl podíl bilingvních mluvčích na celkovém počtu obyvatelstva poměrně malý. Je velmi pravděpodobné, že nebyl větší, než je jejich podíl na celkovém počtu obyvatelstva v dnešní době a než bude v následujících stoletích – a to i navzdory proletářskému internacionalismu. Stejně jako nyní, tak i tehdy podstatná část lidstva hovořila jen svým mateřským jazykem. Z hlediska logiky kapitalismu je tedy zřejmé, že jakmile se nasýtil trh elitních čtenářů v latině, začalo se nabízet potenciálně obrovské odbytiště, které představovaly tyto jednojazyčné masy. Protireformace samozřejmě podpořila dočasné oživení výroby knih v latině, nicméně už v polovině 17. století tento trend začínal upadat a knihovny zanícených katolíků již byly poměrně přeplněné. Celoevropský nedostatek peněz mezitím přinutil

⁴ Febvre a Martin, *The Coming of the Book*, s. 122. (Původní text však jednoduše hovoří o „par-dessus les frontières. *L'Apparition*, s. 394.)

⁵ *Ibid.*, s. 187. Text originálu hovoří o „puissants“ (mocných), a nikoli o „bohatých“ kapitalistech, *L'Apparition*, s. 281.

⁶ „Zavedení tisku bylo tudíž v tomto ohledu určitým stadiem na cestě k naší současné společnosti masové spotřeby a standardizace.“ *Ibid.*, s. 259–260. (V textu originálu se píše „une civilisation de masse et de standardisation“, což by mohlo být lépe přeloženo jako „standardizovaná, masová civilizace“. *L'Apparition*, s. 394.)

tiskaře, aby stále více uvažovali o tom, že budou prodávat levné edice knih psaných v místních jazycích.⁷

Revoluční síla kapitalismu, směřující k místním jazykům, získala další podnět v podobě tří faktorů, z nichž dva přímo přispěly ke vzniku národního vědomí. Prvním a v konečném důsledku nejméně důležitým faktorem byla změna samotného charakteru latiny. Díky úsilí humanistů, kteří oživovali rozsáhlou oblast literatury předkřesťanské antiky a šířili tuto literaturu prostřednictvím trhu tištěného slova, začala transevropská inteligence novým způsobem oceňovat propracované stylistické výkony klasických spisovatelů. Latina, o níž ve svém psaném projevu usilovali, byla stále více latinou ciceronskou a z tohoto důvodu se také stále více vzdalovala církevnímu i všednímu životu. Tím nabyla na ezoteričnosti, která se zcela lišila od ezoterického charakteru církevní latiny v době středověku. Tajemnost starší latiny totiž nespočívala v tom, čím se zabývala a jakým stylem o tom pojednávala, nýbrž šlo o to, že se vůbec vyskytovala v psané podobě – tedy že měla status *textu*. Nyní však začala být tajemná kvůli tomu, co se v ní píše – kvůli jazyku jako takovému.

Druhým faktorem byl vliv reformace, která do značné míry zároveň vděčila za svůj úspěch kapitalismu technologie tisku. Před věkem knihtisku vyhrával Řím v západní Evropě snadno každou válku proti kacířství, protože vždycky měl lepší vnitřní systém komunikace než jeho vyzývatele. Když však v roce 1517 přibil Martin Luther své teze na dveře kostela ve Wittenbergu, byly okamžitě vytištěny v německém překladu a „během dvou týdnů [je bylo možné] vidět po celé zemi“.⁸ V průběhu dvou desetiletí, od roku 1520–1540, vyšlo v němčině třikrát tolik knih než v letech 1500–1520, což byla změna, v níž Luther jednoznačně sehrál nejdůležitější roli. Jeho díla tvořila nejméně třetinu *všech* knih v německém jazyce, které se prodaly v období let 1518–1525. V letech 1522–1546 se celkově objevilo 430 vydání jeho překladů Bible (ať už šlo o celý překlad, nebo jen o jeho část). „Poprvé můžeme hovořit o masové čtenářské obci a o jistém druhu populární literatury, kterou má na dosah každý.“⁹

⁷ *Ibid.*, s. 195.

⁸ *Ibid.*, s. 289–290.

⁹ *Ibid.*, s. 291–295.

Luther se tak vlastně stal prvním autorem bestsellerů, o němž se to vědělo. Jinými slovy, stal se prvním spisovatelem, který mohl „prodávat“ své nové knihy na základě svého jména.¹⁰

Luther byl tedy v čele a jiní ho rychle následovali, čímž byla zahájena nábožensko-propagandistická válka kolosálních rozměrů, která v následujícím století zuřila po celé Evropě. V této titánské „bitvě o mysl lidí“ byl protestantismus vždycky v zásadě v ofenzivě. Věděl totiž, jak využít rozšiřující se trh s tištěným slovem v místních jazycích, jenž byl výtvorem kapitalismu, zatímco protireformace pouze bránila „latinskou citadelu“. Symbolem této skutečnosti je vatikánský *Index Librorum Prohibitorum*, tedy nový seznam, který si vynutila právě podvratná činnost knihtisku a k němuž neexistuje žádný protestantský protějšek. Nejlépe tuto psychózu z pocitu obležení naznačuje panikářský zákaz tištění *jakýchkoli* knih, který pod trestem smrti oběšením vydal ve svém království František I. Důvodem tohoto zákazu – a zároveň jeho neúčinnosti – byla východní hranice jeho říše, jíž obklopovaly protestantské státy a města produkující obrovskou záplavu tištěných textů, které bylo možné do země propašovat. Jen v samotné Kalvínově Ženevě bylo v letech 1533–1540 vydáno pouhých 42 edic, ale toto číslo se v letech 1550–1564 zvýšilo na 527 – a v roce 1564 již na plno pracovalo nejméně 40 samostatných dílen vybavených tiskařskými lisami.¹¹

Koalice protestantismu a kapitalismu technologie tisku, která využívala levných populárních edic, rychle vytvořila novou rozsáhlou čtenářskou obec, k níž v neposlední řadě patřili obchodníci a ženy, pro které bylo příznačné, že neovládají latinu vůbec nebo ji ovládají jen velmi málo. Tuto čtenářskou obec zároveň mobilizovala pro určité politicko-náboženské cíle. Z toho nutně plyne, že otřesena až k samotným základům nebyla pouze církev. Totéž zemětřesení vyvolaly i první evropské nedynastické a neměstské státy – Spojené provincie nizozemské a Commonwealth anglických puritánů. (Panika Františka I. se týkala stejně tak politiky jako náboženství.)

¹⁰ Odtud byl pouze krůček k situaci, která nastala v 17. století ve Francii, kde Corneille, Molière a La Fontaine mohli prodávat rukopisy svých tragédií a komedií přímo nakladateli, který je kupoval jako skvělou investicí vzhledem k pověsti, jíž se jejich autoři na trhu těšili. *Ibid.*, s. 161.

¹¹ *Ibid.*, s. 310–315.

Třetím faktorem bylo pomalé, geograficky nerovnoměrné šíření místních jazyků, které jistí dobře postavení, rádoby absolutističtí monarchové začali využívat jako nástroje správní centralizace. Je vhodné si připomenout, že univerzalita latiny ve středověké západní Evropě nikdy nekorespondovala s žádným univerzálním politickým systémem. Velmi poučný je rozdíl oproti císařské Číně, kde se ve značné míře překrývala působnost mandarínské byrokracie a „malovaných“ čínských znaků. Politická rozdrobenost západní Evropy po zániku Západořímské říše měla ve skutečnosti za následek to, že žádný panovník si nemohl latinu monopolizovat a prohlásit ji pouze za svůj vlastní státní jazyk. K náboženské autoritě latiny tudíž nikdy neexistoval žádný skutečný politický protějšek.

Vznik administrativních místních jazyků předcházela jak vzniku tištěného slova, tak náboženským otřesům 16. století, a musíme ho tedy považovat (alespoň zpočátku) za nezávislý faktor postupného narušování představy náboženského společenství. Současně nic nenažnačuje, že tam, kde k tomuto rozšíření funkce místního jazyka došlo, působily jakékoli hluboce zakořeněné ideologické, nebo dokonce protonacionalistické podněty. Případ „Anglie“ na severozápadním okraji latinské Evropy je v tomto ohledu obzvláště názorný. Před normanským zábořem byla soudním, literárním a administrativním jazykem anglosaština. Během dalších sto padesáti let se prakticky všechny královské dokumenty sepisovaly v latině. Státní latinu nahradila v letech 1200–1350 normanská francouzština. Postupným prolínáním tohoto jazyka cizí vládnoucí vrstvy s anglosaštinou porobeného obyvatelstva mezitím vznikla raná angličtina. Toto splynutí umožnilo novému jazyku, aby po roce 1362 dostal šanci jako jazyk soudů – a také v parlamentu při zahajovacím ceremonálu. V roce 1382 následovala Wiklefova *rukopisná bible* psaná místním jazykem.¹² Je nezbytné mít na paměti, že v tomto sledu událostí šlo o posloupnost „státních“, a nikoli „národních“ jazyků a že stát, o kterém je řeč, nepokrýval v různých dobách pouze dnešní Anglii a Wales, ale také části Irska, Skotska a Francie. Je zjevné, že latinu, normanskou francouzštinu nebo ranou angličtinu valná většina porobeného obyvatelstva žijícího na těchto územích neovládala vůbec nebo jen velmi

¹² Seton-Watson, *Nation and States*, s. 28–29; Bloch, *Feudal Society*, I, s. 75.

málo.¹³ Moc Londýna byla z „Francie“ smetena až téměř sto let *poté*, co k tomuto politickému povýšení rané angličtiny došlo.

K podobnému vývoji došlo i na Seině, i když v poněkud pomalejším tempu. Jak Bloch ironicky poznamenává, „francouzština, tedy jazyk, kterému od doby, kdy byl pokládán za pouhou vulgární formu latiny, trvalo celá staletí, než pozvedl sám sebe k literární důstojnosti“,¹⁴ se stala oficiálním jazykem soudních dvorů až v roce 1539, kdy František I. vydal svůj edikt z Villers-Cotterêts.¹⁵ V dalších dynastických říších latina přežila ještě mnohem déle – za vlády Habsburků prakticky až do 19. století. V jiných zase převládly „cizí“ místní jazyky: jazykem dvora Romanovců byla v 18. století francouzština a němčina.¹⁶

Ve všech případech se tato „volba“ jazyka projevuje jako postupný, neuvědomělý, pragmatický a občas dokonce náhodný proces. V tomto ohledu se naprosto lišila od uvědomělé jazykové politiky monarchů 19. století, kteří čelili vzniku nepřátelského lidového jazykového nacionalismu (viz kapitola 6). Jedním ze zcela zřetelně odlišných znaků je to, že staré administrativní jazyky byly prostě a *pouze administrativními jazyky* – šlo tedy o jazyky, které používalo úřednictvo pro úřednické účely z čistě praktických důvodů, jež se týkaly pouze jich samotných. Nikoho ani nenapadlo tento jazyk systematicky vnucovat poddaným, kteří žili na různých územích, jimž panovník vládl.¹⁷ Nicméně povýšení místních jazyků do role „jazyků moci“ a skutečnost, že v této roli začaly v jistém smyslu konkurovat latině (francouzština v Paříži, [raná] angličtina v Londýně) přispěly k rozkladu představy křesťanského společenství.

V zásadě je však pravděpodobné, že ezoterizace latiny, reformační a nahodilý vývoj administrativních místních jazyků má v našem kontextu určitý význam hlavně v negativním smyslu – všechny tyto vlivy pomohly sesadit z trůnu latinu. Je docela možné uvažovat o vzniku představ nových, národních společenství i bez všech těch

¹³ Neměli bychom předpokládat, že k tomuto administrativnímu sjednocení prostřednictvím místního jazyka došlo okamžitě a že bylo dosaženo v plné míře. Je nepravděpodobné, že při správě území Guyenne, jemuž vládl Londýn, se jako hlavní jazyk vůbec někdy používala raná angličtina.

¹⁴ Bloch, *Feudal Society*, I, s. 98.

¹⁵ Seton-Watson, *Nations and States*, s. 48.

¹⁶ *Ibid.*, s. 83.

¹⁷ To nám vhodným způsobem potvrzuje František I. Jak jsme již viděli, v roce 1535 zakázal veškerý tisk knih a o čtyři roky později nařídil, aby se z francouzštiny stal jazyk jeho soudů!

to faktorů nebo alespoň bez některých z nich. V pozitivním smyslu tento vznik umožnila sice napůl náhodná, ale zato velmi výbušná interakce mezi výrobním systémem a výrobními vztahy (kapitalismus), technologií komunikace (tištěné slovo) a osudovou různorodostí lidských jazyků.¹⁸

Tento prvek osudovosti je zcela zásadní. Ať již byl totiž kapitalismus schopen jakýchkoli nadlidských výkonů, ve smrti a v jazycích nacházel dva vytrvalé protivníky.¹⁹ Konkrétní jazyky mohou vymřít a lze je i vyhladit, ale možnost všeobecného jazykového sjednocení lidstva nikdy neexistovala – a neexistuje. Tato vzájemná nesrozumitelnost však nebyla historicky téměř důležitá, dokud kapitalismus a technologie tisku nevytvořily jednojazyčnou masovou čtenářskou veřejnost.

Osudovost je nutné mít na paměti v tom smyslu, že jde o *obecnou* podmínku spočívající v nenapravitelné jazykové různosti. Bylo by však chybou klást rovnítko mezi touto osudovostí a běžným prvkem nacionalistických ideologií, který zdůrazňuje prapůvodní osudovou danost *konkrétních* jazyků a jejich spojení s *konkrétní* územní jednotkou. Zcela zásadní roli zde hraje *souhra* osudovosti, technologie a kapitalismu. Různost mluvených jazyků – těch jazyků, které pro jejich mluvčí byly (a jsou) osnovou a látkou jejich životů – byla v Evropě před vynálezem knihtisku – a samozřejmě také všude jinde ve světě – přímo obrovská. Byla tak obrovská, že kdyby se kapitalismus technologie tisku pouze býval snažil využít každý potenciální trh mluveného místního jazyka, zůstal by kapitalismem nepatrných rozměrů. Tyto rozmanité idiolekty měly však tu schopnost, že z nich šlo v přesně určených mezích smontovat „tištěné jazyky“, jichž bylo co do počtu daleko méně. Právě nahodilost jakéhokoli systému znaků, který vyjadřuje zvuky, tento montážní proces značně ulehčila.²⁰ (Čím jsou zároveň znaky ideografičtější, tím je potenciální montáž-

¹⁸ Nešlo o první „náhodu“ tohoto typu. Febvre a Martin upozorňují na to, že zatímco existence buržoazie byla v Evropě zcela patrná již koncem 13. století, papír se začal obecně používat až na konci 14. století. Teprve hladký rovný povrch papíru umožnil masovou reprodukci textů a obrázů – a k tomu došlo až za dalších 75 let. Papír však nebyl evropským vynálezem. Doplul sem přes islámský svět z jiných dějin – z dějin Číny. *The Coming of the Book*, s. 22, 30 a 45.

¹⁹ V nakladatelském světě ještě neexistují obrovské nadnárodní spoječnosti.

²⁰ Užitečný rozbor tohoto problému najdeme in: S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, kapitola 5. To, že se znak *ough* vyslovuje ve slovech *although*, *bough*, *lough*, *rough*, *cough* a *hiccough* různě, ukazuje jednak různost idiolektů, z nichž se vyvinul dnes již standardní anglický pravopis, a jednak ideografický charakter konečného produktu.

ní zóna rozlehlejší. Můžeme zde objevit sestupnou hierarchii - od algebry přes čínštinu a angličtinu k pravidelným slabikám francouzštiny a indonéštiny.) Pro tuto montáž místních jazyků byl nejvhodnějším prostředkem kapitalismus, jenž v mezích vynucených gramatikou a syntaxí, vytvořil technicky reprodukovatelné tištěné jazyky, které bylo možné šířit prostřednictvím trhu.²¹

Tištěné jazyky se staly základem národního vědomí ze třech odlišných důvodů. Především vytvořily jednotná pole směny a komunikace na nižší úrovni, než byla latina, ale zároveň stály výše než mluvené místní jazyky. Mluvčí obrovského množství rozličných francouzštin, angličtin nebo španělštin, kterým mohlo připadat obtížné, ba přímo nemožné se ve vzájemném rozhovoru domluvit, byli náhle schopni se dorozumět prostřednictvím tištěného slova a papíru. Přitom si postupně začali uvědomovat přítomnost stovky tisíc či dokonce milionů lidí ve svém konkrétním jazykovém poli a současně také to, že do tohoto pole patří *pouze tyto* statisíce či miliony lidských bytostí. Tito spolutčenáři, s nimiž byli spojeni prostřednictvím technologie tisku, tvořili svou sekulární viditelnou neviditelností zárodek představy národního společenství.

Za druhé: kapitalismus technologie tisku poskytl jazyku určitou novou stabilitu, s jejíž pomocí časem vznikl pro subjektivní ideu národa naprosto zásadní obraz starobylosti. Jak nám připomínají Febvre a Martin, tištěná kniha si udržovala stálou formu, jíž bylo možné jak v časovém tak prostorovém smyslu donekonečna reprodukovat. Už nepodléhala „nevědomě modernizačním“ zvykům klášterních písařů, které měly zcela individuální povahu. Důsledek byl ten, že zatímco se francouzština 12. století výrazně lišila od francouzštiny, jíž psal Villon v 15. století, v 16. století se tempo změn výrazně zpomalilo. „V 17. století již evropské jazyky obecně existovaly ve své moderní podobě.“²² Jinými slovy, po celá tři staletí na těchto

ustálených tištěných jazycích tak říkajíc zasychala vrstva laku. Slova našich předků ze 17. století jsou pro nás mnohem srozumitelnější, než pro Villona slova jeho předchůdců ze století dvanáctého.

Za třetí: kapitalismus technologie tisku vytvořil jazyky moci, které se zcela lišily od starších místních administrativních jazyků. Každému tištěnému jazyku byly některé dialekty nutně „bližší“ a ovládly jeho konečnou formu. Jejich znevýhodnění sourozenci, které stále ještě bylo možné přizpůsobit vznikajícímu tištěnému jazyku, ztratily svou prestiž především proto, že neúspěšně (nebo jen relativně úspěšně) trvaly na své tištěné podobě. Ze „severozápadní němčiny“ se stala Platt Deutsch, tedy převážně mluvená a tudíž nespisovná němčina, neboť na rozdíl od mluvené češtiny ji bylo možné přizpůsobit němčině tištěné. Vysoká němčina, kultivovaná angličtina (King's English) a později například (standardní) centrální thajština představovaly jazyky, jimž se dostalo povýšení a nového prominentního politicko-kulturního postavení. (Z tohoto důvodu se jistě „sub“-nacionální skupiny v Evropě na konci 20. století snaží změnit své druhořadé postavení tak, že se prosazují v oblasti tištěného slova - a v rozhlasu.)

Nezbývá než zdůraznit, že pokud jde o ustálení tištěných jazyků a rozrůznění jejich vzájemného postavení, šlo zpočátku většinou o neuvědomělé procesy, které vyplývaly z výbušné interakce kapitalismu, technologie a různosti lidských jazyků. Jak tomu ale v dějinách nacionalismu v mnoha ohledech bývá, jakmile už jednou tyto tištěné jazyky „existovaly“, mohly se stát formálním vzorem, který bylo možné napodobovat - a tam, kde to bylo účelné, také vědomě v machiavelistickém duchu využívat. Thajská vláda v dnešní době aktivně brání snahám zahraničních misionářů, kteří chtějí thajským menšinám v horských kmenech poskytnout vlastní transkripční systémy a rozvinout tak publikační činnost v jejich jazycích. Tatáž vláda je do značné míry lhostejná k tomu, jakými jazyky tyto menšiny *mluví*. Obzvláště dobrým příkladem je osud národů mluvících turkotatarskými jazyky v zónách začleněných do dnešního Turecka, Íránu, Iráku a SSSR. Rodina mluvených jazyků, které byly v rámci arabské ortografie kdysi vzájemně „smontovatelné“, a tudíž i vzájemně srozumitelné, přišla o svou jednotu v důsledku vědomých manipulací. Aby Atatürk posílil národní vědomí Turecka mluvícího turečtinou na úkor jakéhokoli širšího ztotožnění se světem islámu,

²¹ To, že „...nejvhodnějším prostředkem byl kapitalismus“ tvrdím po zralé úvaze. Jak Steinberg, tak Eisensteinová se blíží teomorfizaci „tisku“ *jakožto* tisku v podobě ducha moderní historie. Febvre a Martin nikdy nezapomínají, že v pozadí tištěného slova stojí tiskárny a nakladatelské firmy. Stojí za to si v tomto kontextu připomenout, že ačkoli byla technologie tisku poprvé vynalezena v Číně - zřejmě 500 let před tím, než se objevila v Evropě - neměla žádný výrazný, natož revoluční vliv právě proto, že tam neexistoval kapitalismus.

²² *The Coming of the Book*, s. 319. Srov. *L'Apparition*, s. 477: „Au XVIIIe siècle, les langues nationales apparaissent un peu partout cristallisées.“

nařídil povinné psaní latinkou.²³ Sovětské úřady učinily totéž: v tažení proti islámu a perštině nejprve zavedly povinné psaní latinkou a poté ve třicátých letech Stalin nařídil povinnou rusifikační cyrilici.²⁴

Závěry, které zatím můžeme vyvodit z této argumentace, lze shrnout takto: sblížení kapitalismu a technologie tisku v otázce osudové rozmanitosti lidských jazyků vytváří možnost představy nové formy společenství, která svou základní morfologií připravuje půdu pro vznik moderního národa. Potencionální rozsah těchto společenství byl z jejich vlastní podstaty omezený a souvisel jen zcela náhodně s existujícími politickými hranicemi (jež byly obecně nejzazšími hranicemi rozpínavosti dynastií).

Je zjevné, že téměř všechny celky, které pojmají samy sebe jako moderní národy – i ty, které se považují za národní státy – mají v dnešní době „národní tištěné jazyky“. Nicméně celá řada národů tyto jazyky sdílí a jiné se zase vyznačují tím, že při konverzaci či na papíře národní jazyk „používá“ jen velmi malá část obyvatelstva. Národní státy „španělské“ Ameriky či „anglosaské jazykové rodiny“ jsou jasně viditelnými příklady prvního zmiňovaného stavu. Do druhé skupiny zase patří celá řada bývalých (především afrických) koloniálních států. Jinými slovy, konkrétní útvary národních států se v žádném případě neshodují s pevně daným územním rozsahem konkrétních tištěných jazyků. Abychom vysvětlili tuto „spojitou nespojitost“ tištěných jazyků, národního vědomí a národních států, bude nutné se soustředit na rozsáhlý shluk nových politických entit, které v letech 1776 až 1838 zcela náhle vznikly na západní polokouli. Všechny definovaly samy sebe jako národy a kromě Brazílie, jež tvořila zajímavou výjimku, rovněž jako (nedynastické) republiky. Šlo totiž o první státy ve světových dějinách, které se na světovém jevišti v této formě objevily, a tudíž poskytly první skutečné příklady, jak by takové státy měly „vypadat“. Jejich množství a skutečnost, že vznikly téměř současně, nám zároveň poskytuje plodnou půdu pro komparativní zkoumání.

KAPITOLA ČTVRTÁ

Kreolští průkopníci

Nové americké státy konce 18. a počátku 19. století jsou neobyčejně zajímavé, neboť se zdá, že jejich vznik nemůžeme vysvětlit pomocí dvou faktorů, jež se odvozují z evropského nacionalismu poloviny 19. století a které zřejmě právě z tohoto důvodu ovládají většinu provincionálního evropského myšlení o vzniku nacionalismu.

Za prvé, ať již uvažujeme o Brazílii, USA či bývalých koloniích Španělska, jazyk rozhodně nebyl tím prvkem, který by je odlišoval od jejich imperiálních metropolí. Ve všech případech – včetně USA – šlo o kreolské státy, které vytvořili a vedli lidé sdílející společný jazyk i původ s těmi, proti nimž bojovali.¹ Je nutné zdůraznit, že jazyk nebyl při těchto prvních zápasech o národní svobodu nikdy žádným důležitým tématem.

Za druhé existují vážné důvody k pochybnostem, že na většinu západní polokoule můžeme aplikovat Nairnovu jinak velmi přesvědčivou tezi:

Příchod nacionalismu v typicky moderním smyslu tohoto slova souvisel s politickým křestem nižších společenských tříd... I když se národní hnutí ob-

²³ Hans Kohn, *The Age of Nationalism*, s. 108. Je možná poctivě dodat, že Kemal také doufal, že tímto krokem spojí turecký nacionalismus s moderní civilizací západní Evropy píšící latínskou abecedou.

²⁴ Seton-Watson, *Nations and States*, s. 317.

¹ Kreol (*Criollo*) – osoba čistě evropského původu (alespoň teoreticky), která se však narodila v Severní či Jižní Americe (a při pozdějším rozšíření významu tohoto slova také kdekoli jinde mimo Evropu).